Kritiikki ihanteiden, odotusten ja käytänteiden ristiaallokossa

Hanne Itärinne
TaM
kuvataidekasvatus
Taideteollinen korkeakoulu

Viittaaminen: Itärinne, Hanne. 2012. ”Kritiikki ihanteiden, odotusten ja käytänteiden ristiaallokossa*”. WiderScreen* 15 (1). http://widerscreen.fi/widerscreen-15-1-2012-final-cut/

Tässä esseessäni tarkastelen, millaisia ominaispiirteitä ja tehtäviä kritiikillä on ajateltu olevan. Rinnastan näitä eri keskusteluissa esille tuotuja piirteitä käytännön esimerkkeihin eri kritiikin alojen kautta.

Kritiikki – peruspilareiden varassa vai lastuna laineilla?

Taidekriitikot ja tutkijat ovat nostaneet usein samoja piirteitä kritiikin peruspilareiksi, joita ovat kuvailu, tulkinta, arvottaminen ja ilmaisu. Hyvän kritiikin ajatellaan sisältävän niitä kaikkia – tasapainoisessa ja tarpeenmukaisessa suhteessa. Kritiikkejä lukiessa kuitenkin tulee monesti mieleen, että kenties kyse on enemmän ihanteista kuin universaaleista käytännöistä.

Tutustuin nuortenlehti *Koululaisen* elokuva-arvosteluihin selvittääkseni, miten tukevasti kritiikin peruspilarit niitä kannattelevat. Koululainen on 7–12 -vuotiaille suunnattu lehti, jossa elokuvakritiikit on sijoitettu Vauhti-nimiselle vakioaukeamalle otsikon ”Leffa-arviot” alle. Tarkastelen viittä elokuvakritiikkiä ja pyrin löytämään niistä kyseiset kritiikin tunnusmerkit. Esimerkkikritiikit löytyvät Koululaisen numeroista 3/2009 (3 elokuva-arvostelua) sekä 12/2009 (2 elokuva-arvostelua).

Pääsääntöisesti *Koululaisen* elokuva-arvostelut keskittyvät juonen kuvailuun. Kritiikeissä ei yleensä kerrota elokuvien tekijöistä tai näyttelijöistä. Muutamia genreluonnehdintoja, kuten ”koko perheen elokuva”, ”seikkailuklassikko” ja ”luontodokumentti”, löytyy.

Lehden 3/2009 kritiikit eivät sisällä tulkintaa. Elokuva-arvioissa tulkintaa voisivat olla huomiot siitä, mihin elokuva kulttuurissamme liittyy, minkälaisiin keskusteluihin se osallistuu ja miksi sen aihe on ajankohtainen. Lehden 12/2009 kritiikissä *Planeettamme maa* –elokuvasta voi jo nähdä hieman tulkintaa, kun elokuvan teema sidotaan ajankohtaisiin ilmastonmuutoskeskusteluihin.

Sen, että kyseessä ovat lasten tai koko perheen elokuvat, ei mielestäni pitäisi estää tulkintaa. Kritiikkien lyhyet mitat sen sijaan tekevät syvälliset tulkinnat hankaliksi.

Positiivista arvottamista löytyy kaikista kritiikeistä. Niissä ylistetään juonien vauhdikkuutta ja viihdyttävyyttä sekä piirrosjäljen, kuvauksen tai 3D-tekniikan hienoutta ja hahmojen sympaattisuutta. Ainoa selkeästi negatiivinen, arvottava kommentti löytyy *Planeettamme maan* kritiikistä, jossa liikaa toistoa arvioidaan ”tylsistyttäväksi”.

Jokaiselle elokuvalle on annettu numeroarvosana. Arvosteluasteikkoa ei ole missään esillä, mutta numerot tuovat mieleen koulusta tutut koearvosanat, joten oletan sen olevan 4-10. Käytössä ovat tasanumerot, puolikkaat, plussat ja miinukset. Esimerkkielokuvat saavat arvosanoikseen 7,5 (2 kertaa), 8,5 ja 9 (2 kertaa). Annetut arvosanat tuntuvat oudon sattumanvaraisilta, koska tekstin sisällöstä ei voi mitenkään päätellä, onko elokuva arvostelijan mielestä seiskan vai ysin arvoinen. Kaikkia elokuvia kehutaan. Paradoksaalisesti ainoan selvästi negatiivisen kommentin kirvoittanut Planeettamme maa saa parhaan arvosanan.

Vilkaisu vuosikerran muihin lehtiin paljastaa, että *Koululaisen* kritiikeissä annetut arvosanat ovat hyviä, pääsääntöisesti 8-9,5. Yhtään alle seiskan arvosanaa en löytänyt. Tämä herättää kysymyksiä: Arvioidaanko elokuvia niiden todellisten ansioiden mukaan? Vai eikö ”huonoja” elokuvia valita ollenkaan lehden sivuilla arvioitaviksi?

Kritiikkien ilmaisullinen puoli toimii kohtuullisesti. Tekstit ovat suurimmaksi osaksi helppotajuisia ja sujuvia. Ne heijastelevat tyylillisesti elokuvia, joista ne puhuvat: *Planeettamme maan* kritiikki on rauhallisen asiallinen ja *Desperon tarun* kritiikki lämminhenkinen ja tunteisiin vetoava. Humoristista ja vauhdikasta tunnelmaa luodaan puhekielisillä sanavalinnoilla *Marley & Me* ja *Saiturin joulu* –elokuvien kritiikeissä. *Laputa – linna taiva*alla elokuva saa kunnioittavimman käsittelyn: se on ainoa, josta mainitaan ohjaaja, valmistumisvuosi ja –maa.

Lauseet ovat joskus hieman nyrjähtäneitä, kuten numeron 12/2009 *Saiturin joulu* –elokuvasta todettu ”3D-tekniikka on välillä niin huikeaa, että korvissa soi”. En ymmärrä, miten silmälaseilla aikaansaatu visuaalinen kolmiuloitteisuusvaikutelma saa korvat soimaan – ja onko se sitten hyvä vai paha asia.

Mielestäni kritiikin peruspilarit ja siten hyvän kritiikin tunnusmerkistö ei täyty *Koululaisen* elokuva-arvosteluissa. Ne muistuttavat enemmän DVD:n takakansien kaupallisia esittelytekstejä kuin riippumattomia kritiikkejä. En tiedä, johtuuko se lehden kohderyhmästä – ajattelevatko kirjoittajat, ettei lapsille voi kirjoittaa muuta kuin kuvailevaa ja positiivista tekstiä elokuvista? – vai onko syynä Koululaisen sisällöistä muualtakin luettavissa oleva kaupallinen eetos – ovatko kritiikit oikeasti elokuvien mainontaa kirjoitettuna arviointien muotoon?

Oli syy kumpi tahansa, se on nuorten lukijoiden älyn aliarviointia. Hyvän kritiikin tulisi herätellä lukijan omaa ajattelua, ja hyvän nuortenlehden ylipäänsä houkutella pohtimaan, kyseenalaistamaan ja katsomaan toisin.

Tähdet – kimaltavaa pintaa vai lupaus laadusta?

Tähdityksestä on tullut yleinen käytäntö elokuva-arvostelujen yhteydessä. Juha Rosenqvist – Film-O-Holic -sivuston vastaava toimittaja – on antanut yhden tulkinnan elokuvien yhteydessä julkaistaville tähdille. Sivustolla yksi tähti merkitsee roskaa, kaksi tähteä tavanomaista, kolme hyvää, katsomisen arvoista ja neljä erinomaista elokuvaa. Viisi tähteä on varattu mestariteoksille.

Elokuvien lisäksi muita tyypillisesti mediassa tähditettäviä kritiikin kohteita ovat mm. pelit, äänilevyt, ravintolat, hotellit ja viinit. Myös kulutustavaroille tehdään vertailuja, joiden tulokset usein esitetään tähtinä (tai plussina, peukkuina, hymynaamoina tms.).

Sen sijaan taidenäyttelyitä, kirjoja, teatteriesityksiä tai konsertteja harvemmin tähditetään. Niiden kritiikit perustuvat tekstiin, josta lukija tulkitsee kriitikon kantaa teokseen. Arvottaminen on osa sanallista kritiikkiä, mutta jostain syystä ei katsota oikein sopivaksi pelkistää taideteoksen tasoa tietyksi määräksi tähtiä.

Onko tähditys siis merkki populaarisuudesta (vastakohtana ns. korkeakulttuurille)? Eikö elokuvien tähditys silloin ylläpidä käsitystä, että elokuva olisi jotenkin taiteellisilta ansioiltaan vähemmän merkittävä kulttuurimuoto?

Vai nouseeko tarve tähdityksiin enemmänkin kaupallisista lähtökohdista? Elokuvabisnes on valtava taloudenala, jolla liikkuu aivan toisenlaiset rahasummat kuin vaikkapa kuvataiteen tai teatterin piireissä. Komea tähtirivistö on elokuvan tuottajille ja levittäjille kirjaimellisesti kullanarvoinen markkinoinnin apukeino.

Tähtien määrä on lukijalle helppo ja nopea tapa luokitella mielessään vaikkapa viikonloppuna televisiosta tulevat tai teattereihin saapuvat elokuvat ”hyviin” ja ”huonoihin”. Silmäilen itsekin usein tv-liitteestä tai elokuva-arvosteluista ensin tähdet ja kiinnitän tarkempaa huomiota vain elokuviin, jotka saavat 3-5 tähteä. Mikäli tähtiä ei olisi, minun tulisi ehkä luettua tarkemmin elokuvien arvostelutekstit ja tehtyä katsomispäätökset vasta sen jälkeen.

Toisaalta kriitikko oman alansa asiantuntijana palvelee katsojaa sillä, että hän jakaa teokset karkeasti viiteen eri luokkaan. Tähdityksperusteiden ja eri kriitikoiden elokuvamaun tunteminen auttaa lukijaa löytämään elokuvien ja elokuvakritiikkien virrasta ne teokset, jotka häntä itseään saattaisivat kiinnostaa.

Sirpaloituva kulttuurikritiikki – mitä ja kenelle?

Viimeisen sadan vuoden aikana on tapahtunut merkittävä muutos kritiikin sivistystehtävästä yhteiskunnallisen osallistuvuuden ja kulttuurijournalismin kautta nykyiseen tilanteeseen, jossa sekä kulttuurin että kritiikin kenttä on jakautunut moniin alakulttuureihin. Nykyään media, johon kritiikki kirjoitetaan, määrää hyvin pitkälle sen, minkälaista kritiikkiä kriitikko kulloinkin voi kirjoittaa. Kriitikolta odotetaan muuntautuvuutta ja monipuolisuutta, ja hänen tulee olla valmis kirjoittamaan myös kulttuuriuutisjuttuja.

Kari Salminen arvostelee *Kritiikin uutisissa* voimakkaasti nykytrendiä, jossa kriitikko pakotetaan puhumaan teoksen taiteellisten arvojen sijaan esimerkiksi ilmiöistä teoksen ympärillä, tekijän persoonasta tai vaatekaapista ja numeroin mitattavista, mutta itse teoksen kannalta epäolennaisista seikoista, kuten vaikkapa konsertin lavarakennelmien kustannusarvioista. Pitääkö kritiikin olla helppolukuinen ja viihdyttävä?

Salmisen tunteenpurkauksesta lukee helposti sen turhautumisen, jonka kanssa ammattiinsa ylpeydellä suhtautuva ja teoksien esteettisiin merkityksiin keskittyvä kriitikko joutuu tasapainoilemaan. Hän on mielestäni aivan oikeassa ihmetellessään, kenelle kulttuurisivujen ”kevytkritiikkejä” oikein kirjoitetaan. Kulttuurinystävät jaksavat ja haluavat kyllä syventyä asiantunteviin kritiikkeihin, jotka tarkastelevat teoksia perustelluista näkökulmista, kontekstoivat ne asiaankuuluviin yhteyksiinsä sekä sijoittavat ne muuhun taiteen kenttään. Elleivät sanomalehden kulttuurisivut pysty sellaista tarjoamaan, kohta ei kulttuurisivuja lue enää kukaan.

Riku Korhonen ihmettelee taannoisessa kolumnissaan *Kirjailijan mainoslause* (HS 18.8.2010), miten kirjailijuudesta pitää tänä päivänä rakentaa kustannusyhtiön mielestä brändi. Kirja ei itsenäisenä taiteellisena teoksena enää riitä. Korhonen toteaa: ”Me nykykirjailijat olemme usein virkeitä kiipijöitä, mediavaistoisia urahamstereita ja notkeaniskaisia neljän ilmansuunnan perseennuolijoita. Se on johdonmukaista, sillä elämmehän kiipijöiden ja urahamstereiden aikaa.” Voiko samaa sanoa nykykriitikoista?

Kriitikon vastuu ja valta

Kriitikko käyttää aina valtaa valitessaan kritisoitavat teokset ja antaessaan niistä julkisen arvioinnin. Tunnetun kriitikon kirjoitus arvostetussa mediassa vaikuttaa elokuvan tai teatteriesityksen yleisömääriin, kirjan myyntilukuihin, näyttelyn kävijämääriin ja taideteosten myyntiin. Paitsi taloudellisia vaikutuksia, kritiikillä voi olla yksittäisten taiteilijoiden kohdalla merkittäviä inhimillisiä vaikutuksia. Siksi kriitikon työn valtaan liittyy myös vastuu.

Vuonna 2010 keskusteltiin dekkarin *Norsun vuosi* ympärillä. Teemu Kaskinen ja Heikki Heiskanen kirjoittivat kirjan, jota Veli-Pekka Leppänen arvioi negatiivisesti Helsingin Sanomissa 7.3.2010. Sen jälkeen Kaskinen kirjoitti seitsensivuisen artikkelin otsikolla ”Murha” Image-lehteen, jossa hän kertoo tuntemuksistaan teilaavan kritiikin jälkeen, ja arvioi myös Leppäsen taustoja, persoonaa ja motiiveja. Leppäsen vastine artikkeliin julkaistiin Imagessa syksyllä. Tapauksesta on kerrottu myös muissa medioissa, esim. Journalisti-lehden numerossa 16/2010.

Kuka tässä sitten on tehnyt väärin ja mitä? Tapauksesta on luettavissa paljon raivoa, tuskaa ja masennusta. Tunteita on kosketettu ja loukattu. Kuitenkin kriitikko teki omasta mielestään työnsä:

kirjoitti teoksesta rehellisen arvion. Vastineessaan kirjailija meni henkilökohtaisuuksiin – hän ei tyytynyt arvioimaan saamaansa kritiikkiä, vaan halusi haukkua kriitikon.

Minusta peruslähtökohta pitää olla se, että teoksia voi ja pitää arvostella myös negatiivisesti, jos siihen on kriitikon mielestä aihetta. Muutenhan taidekritiikin voi lopettaa ja kriitikot voivat siirtyä kirjoittamaan myynninedistämistekstejä mainostoimistoihin ja kustannustaloihin.

Mikään ratkaisu ei ole sekään, että ”huonoja” teoksia ei valita kritisoitaviksi. Se johtaa kritiikin typistymiseen kohteliaaksi hymistelyksi.

Kriitikolla tulee olla oikeus kirjoittaa vapaasti, niin kuin taiteilijallakin on vapautensa oman teoksensa suhteen. Kriitikon pitää keskittyä teokseen, ei tekijään, ja teoksestakin hänen pitää pystyä sanomaan myös negatiivinen kritiikki kontekstoiden ja perustellen.

Ilkeily ilkeilyn vuoksi on aina halveksittavaa.

Taiteilijalle murskakritiikki on aina jonkinlaisen kriisin paikka. Teosta on saatettu työstää vuosia, ja yksi kirjoitus, yhden ihmisen mielipide valtalehdessä, saattaa tuhota koko tehdyn työn.

Historiassa on kuitenkin useita esimerkkejä siitä, kuinka myöhemmin arvostetut taiteilijat ja teokset ovat tulleet omana aikanaan teilatuiksi. Ferdinand von Wrightin maalaukset eivät saaneet ymmärtämystä osakseen 1870-luvulla, ja taiteilija masentui. Samaten lytättiin Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä* (1870), Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* (1954) ja viime vuosikymmeninä lähes koko Tommy Tabermannin tuotanto. Kritiikkikin voi osua harhaan, tai taiteilija voi olla edellä aikaansa, niin että hänen työnsä arvo tulee ilmeiseksi vasta myöhemmin.

Kriitikko kontekstoi ja analysoi sisältöä

Kritiikin haasteista huolimatta, tai kenties juuri niiden takia, Juha Rosenqvist on esittänyt mielenkiintoisen ajatuksen kriitikon roolista ensisijaisesti teoksen sisällön purkajana ja selittäjänä. Tämän näkökulman mukaan kriitikko kertoo yleisölle, mitä teos tarkoittaa – tai ainakin antaa siihen yhden tai useamman mahdollisen näkökulman. Hän suhteuttaa asiantuntemuksensa avulla teoksen laajempaan ajankohtaiseen, historialliseen, poliittiseen, yhteiskunnalliseen ja/tai ideologiseen ympäristöön, eli antaa tietynlaisen tulkintakontekstin, joka auttaa lukijaa ymmärtämään, minkälaisesta teoksesta on kyse.

Tämä ajatus palautui mieleeni muutama päivä sitten, kun eräs tuttavani kommentoi Turun Logomon *Tom of Finlandin* (Touko Laaksonen) näyttelyä. Hän ihmetteli näyttelyn nostamista kulttuuripääkaupunkivuoden ohjelmistoon, koska teokset toistavat jo moneen kertaan nähtyjä, stereotyyppisiä homokuvia: lihaksikkaita tukkijätkiä, merimiehiä ja nahkaan pukeutuneita moottoripyöräilijöitä.

Mielestäni kyseinen näyttely on hyvä esimerkki teossarjasta, jonka merkitys ei kovin helposti avaudu katsojalle ilman tulkintakontekstia. On totta, *että Tom of Finlandin* piirrokset eivät taiteellisen ilmaisun tai teknisen toteutuksen osalta ole mitenkään erityisiä. Ne muistuttavat enemmän käyttötaidetta – ”kuvituskuvia”. Kuvitustarkoituksiin Laaksonen niitä alunperin tekikin.

Teosten merkitys ja arvo on pintaa syvemmällä, niissä merkityksenannoissa ja representaatioissa, joita ne sisältävät. Laaksonen syntyi 1920-luvulla, ja hänen kuuluisat piirroksensa homomiehistä on tehty pääosin 1950-1970 –luvuilla, jolloin homomiehen mediarepresentaatio oli ”neitimäinen”, naurettava ja heikko. Homous oli tuolloin luokiteltu sairaudeksi ja rikokseksi. Laaksonen loi yhdeksi homouden kuvaksi ylpeän, omasta ja toisten miesten ruumiillisuudesta nauttivan, vahvan, maskuliinisen miehen. Hän oli yksi ensimmäisistä (ellei ensimmäinen), joka alkoi murtaa silloin vallitsevaa yksipuolista homomiehen representaatiota.

Teokset saattavat tänä päivänä tuntua kliseisiltä ja stereotyyppisiltä, mutta syntyaikanaan ne ovat olleet ennennäkemättömiä. *Tom of Finlandin* piirrokset avasivat keskustelua homoseksuaalisuuden oikeutuksesta ja homojen asemasta yhteiskunnassa, ja ne inspiroivat monia muita taiteilijoita jatkamaan aiheen käsittelyä.

Hyvä näyttelykritiikki avaa lukijalleen esimerkiksi tämänkaltaisia historiallis-ideologis-poliittisia näkökulmia ja auttaa häntä paikantamaan teokset uudenlaisiin merkitysyhteyksiin.

Kriitikko – asiantuntija vai kokija?

Kaisa Kurikka on pohtinut kiinnostavasti omaa rooliaan tanssi- ja kirjallisuuskriitikkona. Hän kokee olevansa asiantuntija, joka tarkastelee teosta nimenomaan asiantuntijuutensa, ei subjektiivisen kokemuksensa kautta.

Lainaan tähän muutamia Kurikan lauseita, joilla hän on kuvannut ajatteluaan siitä, mitä kritiikki on ja mikä on kriitikon tehtävä. ”Kritiikissä ei ole kyse kriitikon henkilökohtaisesta suhteesta teokseen, vaan kritiikki on kontekstia. — Kriitikon ei tarvitse kyetä samastumaan teokseen tai pitää sitä juuri itseään koskettavana. — Kaikki arvottaminen pitäisi kontekstoida johonkin muuhun kuin omaan subjektiiviseen kokemukseen. — Kriitikon ei pidä kysyä, mitä taideteoksen pitäisi olla tai mitä hän toivoisi sen olevan. Kriitikko ei ole taiteilijan tuomari tai opettaja.”

Kurikan näkemys on mielestäni hieman poikkeava eräiden muiden kriitikoiden linjasta. Esimerkiksi Outi Hakola ja Juha Rosenqvist tuntuvat sallivan ja jopa kannustavan oman subjektiivisen kokemuksen hyödyntämiseen ja esittämiseen kritiikissä. Tosin hekin korostavat, ettei subjektiivinen arvottaminen saa kulkea ”tykkään/en tykkää” –akselilla, vaan sen tulee olla perusteltua ja kontekstoitua.

Kysymys kriitikon subjektiivisuudesta on tavattoman kiinnostava. Toisaalta ymmärrän Kurikan ajatuksen: liian usein kritiikit tuntuvat jäävän kriitikon narsistisiksi ”mitä tämä teos juuri minulle antoi” –tyyppisiksi yksinpuheluiksi. Jos kriitikko ei kykene astumaan askelta taaksepäin ja katsomaan teosta taideteoksena, ohi oman välittömän kokemuksensa siitä, paljon varmastikin jää näkemättä ja analysoimatta.

Mutta toisaalta: kriitikkokin on (vain) ihminen. En usko, että kriitikko voi täysin irtautua omasta kokemuksestaan teoksen äärellä. Kriitikko on teoksen äärellä tavallaan kaksoisroolissa – hän on sekä kriitikko, joka analysoi teosta asiantuntijana, että lukija/kokija, joka reagoi omista subjektiivisista kokemuksistaan ja ominaisuuksistaan käsin teokseen. Mielestäni tätä subjektiivista puolta ei tarvitse täysin kieltää ja hälventää kritiikistä, mutta arvottamista ei toki pidä sitoa vain siihen.

Mietin, johtuuko hienoinen linjaero kriitikoiden välillä osittain heidän arvostelemistaan taiteenaloista. Kurikka kritisoi sellaisia vähemmän populaareja taiteenlajeja kuin tanssi ja kirjallisuus, kun taas Hakola ja Rosenqvist toimivat elokuvakritiikin alalla. Onko elokuvakritiikeissä sallitumpaa tuoda esiin omaa kokemusta elokuvan katsojana? Viekö kriitikon subjektiivinen mielipide tai tunnekokemus kritiikiltä pohjaa tai vakuuttavuutta silloin, kun kritiikin kohteena on ns. korkeakulttuurin piiriin kuuluva teos?

Vaikuttaa, että eri kritiikinlajien välillä on selviä traditioeroja niin suhtautumisessa kriitikon rooliin, kritiikin sisältöihin ja kehystyksiin kuin tähdittämiskulttuuriinkin.

Hanne Itärinne

WiderScreen.fi 1/2012

Lähteet

Hakola, Outi 2010. Kritiikkikurssi, Turun yliopisto.

Rosenqvist, Juha 2010. Kritiikkikurssi, Turun yliopisto.

Kurikka, Kaisa 2010. Kritiikkikurssi, Turun yliopisto.